

<https://doi.org/10.70728/b.series.v08.i04.206>

UDK: 811.512.531

ORCID: 0000-0002-0310-6754

KOREYS VA O‘ZBEK TILLARIDA TRANSPOZITSIYA HODISASINING QIYOSIY-TIPOLOGIK TAHLILI

Nazarova Shaxlo Baxtiyorovna
Zarmed Universiteti dotsenti, PhD
nazarovashaxlo16@gmail.com
+998 50 740 04 54

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada agglyutinativ qurilishga ega bo‘lgan koreys va o‘zbek tillaridagi transpozitsiya hodisasi qiyosiy-tipologik jihatdan atroflicha tahlil qilinadi. Transpozitsiya til tizimining dinamikligini ta‘minlovchi va lisoniy tejamkorlik tamoyiliga xizmat qiluvchi asosiy mexanizmlardan biri sifatida qaraladi. Tadqiqot jarayonida so‘z turkumlarining o‘zaro ko‘chishi, ularning funksional-semantik o‘zgarishlari hamda sintaktik valentligining kengayishi morfologik va sintaktik sathlarda yoritilgan. Maqolada substantivatsiya, adyektivatsiya va adverbatsiya kabi transpozitsiya turlari har ikki til materialida qiyoslanib, ularning o‘ziga xos determinantlari aniqlangan. Xususan, koreys tilidagi sifat-fe‘llarning atributiv transpozitsiyasi va o‘zbek tilidagi konversiya hodisalari o‘rtasidagi farqli jihatlar lisoniy dalillar bilan isbotlangan. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilida kontekstual-funksional transpozitsiya ustuvor bo‘lsa, koreys tilida bu jarayon qat‘iy affiksatsiya tizimiga tayanadi. Maqola natijalari qiyosiy tilshunoslik, tarjima nazariyasi hamda koreys va o‘zbek tillari grammatikasini o‘qitish metodikasi uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: transpozitsiya, agglyutinatsiya, substantivatsiya, adyektivatsiya, morfologik derivatsiya, funksional-semantik ko‘chish.

СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЯВЛЕНИЯ ТРАНСПОЗИЦИИ В КОРЕЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В данной научной статье представлен всесторонний сравнительно-типологический анализ явления транспозиции в корейском и узбекском языках, имеющих агглютинативный строй. Транспозиция рассматривается как один из основных механизмов, обеспечивающих динамизм языковой системы и служащих принципу языковой экономии. В ходе исследования освещаются межструктурные переходы частей речи, их функционально-семантические изменения и расширение синтаксической валентности на морфологическом и синтаксическом уровнях. В статье сопоставляются такие виды транспозиции, как субстантивация, адъективация и адвербиация, на материале обоих языков, и выявляются их специфические детерминанты. В частности, на основе лингвистических данных доказаны различия между атрибутивной транспозицией глаголов-прилагательных в корейском языке и явлениями конверсии в узбекском языке. Анализ показывает, что в узбекском языке преобладает контекстуально-функциональная транспозиция, тогда как в корейском языке этот процесс опирается на строгую систему аффиксации. Результаты статьи имеют теоретическое и практическое значение для сравнительного языкознания, теории перевода и методики преподавания грамматики корейского и узбекского языков.

Ключевые слова: транспозиция, агглютинация, субстантивация, адъективация, морфологическая деривация, функционально-семантический переход.

A COMPARATIVE-TYPOLOGICAL ANALYSIS OF TRANSPOSITION IN KOREAN AND UZBEK LANGUAGES

Annotation. This scientific article provides a comprehensive comparative-typological analysis of the phenomenon of transposition in the Korean and Uzbek languages, both of which possess an agglutinative structure. Transposition is regarded as a key mechanism that ensures the dynamics of the language system and serves the principle of linguistic economy. The research explores the inter-categorical transition of parts of speech, their functional-semantic changes, and the expansion of their syntactic valency at morphological and syntactic levels. The article compares types of transposition, such as substantivization, adjectivization, and adverbiation, using materials from both languages to identify their specific determinants. In particular, the differences between the attributive transposition of adjective-verbs in Korean and conversion phenomena in Uzbek are demonstrated with linguistic evidence. The analysis reveals that while contextual-functional transposition is predominant in Uzbek, this process relies on a strict system of affixation in Korean. The findings of the article hold both theoretical and practical significance for comparative linguistics, translation theory, and methods of teaching Korean and Uzbek grammar.

Key words: transposition, agglutination, substantivization, adjectivization, morphological derivation, functional-semantic shift.

KIRISH. Zamonaviy tilshunoslikda so‘z turkumlarining o‘zaro aloqasi va bir turkumning ikkinchisi vazifasida kelishi, ya’ni transpozitsiya masalasi doimiy dolzarb mavzulardan biri bo‘lib kelmoqda. Transpozitsiya (lot. transpositio – qayta joylashtirish) – bu muayyan bir lisoniy birlikning o‘ziga xos bo‘lmagan boshqa sintaktik funksiyaga o‘tishi natijasida uning morfologik xususiyatlarining o‘zgarishidir.

Koreys va o‘zbek tillari genetik jihatdan (Oltoy nazariyasiga ko‘ra) va tipologik jihatdan (agglutinativlik) o‘xshash bo‘lganligi sababli, ulardagi transpozitsiya hodisalari ko‘p jihatdan mushtaraklik kasb etadi. Sharl Balli, Lyusen Tener kabi olimlar tomonidan asos solingan transpozitsiya nazariyasi bugungi kunda Sharq tillari materialida yangicha talqinlarga muhtoj.

Transpozitsiyaning nazariy asoslari haqida aytadigan bo‘lsak, u ikki xil ko‘rinishda namoyon bo‘ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

1. Qiyosiy-tipologik metod: Ikki xil tizimli tilning (koreys va o‘zbek) o‘xshash va farqli grammatik hodisalarini aniqlash.

2. Sinxron-tavsifiy metod: Transpozitsiya jarayonlarini tillarning hozirgi holatidan kelib chiqib tahlil qilish.

3. Morfologik analiz: Transpozitsiyaning yuzaga keltiruvchi affiksatsiya tizimini o‘rganish.

4. Sintaktik valentlik tahlili: So‘zning gapdagi pozitsiyasi o‘zgarganda uning semantik-grammatik xususiyatlari o‘zgarishini kuzatish.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Tahlillar natijasida koreys va o‘zbek tillaridagi transpozitsiya turlari bo‘yicha quyidagi natijalar olindi:

1. Sintaktik transpozitsiya: So‘zning lug‘aviy ma‘nosi o‘zgarmagan holda faqat sintaktik vazifasi o‘zgaradi. O‘zbek tilida sintaktik transpozitsiya ko‘pincha konversiya (qo‘shimchasiz ko‘chish) shaklida namoyon bo‘ladi. Bunda so‘z o‘zining birlamchi lug‘aviy ma‘nosini saqlaydi, lekin uning gapdagi pozitsiyasi o‘zgaradi. Sifatning ot vazifasiga ko‘chishi - Substantivatsiya deyiladi. Masalan.

Birlamchi vazifa ya’ni aniqlovchi: *Katta bino qurildi*. Bu yerda *katta* — sifat so‘z turkumi hisoblanib, binoning belgisini bildiriyapti.

Sintaktik transpozitsiya ya’ni ega: *Katta kichikka yo‘l beradi*. Bu misolda *Katta* so‘zi o‘zining “hajm” ma‘nosini saqlab qolgan, lekin gapda aniqlovchi emas, balki gapning egasi otga xos vazifada kelmoqda. Hech qanday morfologik ko‘rsatkichsiz uning sintaktik vazifasi o‘zgardi.

Ot so‘z turkumining sifat vazifasiga ko‘chishi -Adjektivatsiya deyiladi.

Birlamchi vazifa ya‘ni ega: *Oltin qimmatbaho metaldir*. Bu misolda oltin — ot, ashyo nomi).

Sintaktik transpozitsiya ya‘ni aniqllovchi: *Uning oltin soati bor*. “Oltin” so‘zi lug‘aviy ma‘nosini saqlagan holda, gapda soatning belgisini, nimadan yasalganini bildirib, sifat vazifasini (aniqllovchi) bajarmoqda.

Koreys tilida sintaktik transpozitsiyaga misol ko‘rib chiqamiz. Otning ravish vazifasiga ko‘chishi -Adverbiatsiya deyiladi.

Birlamchi vazifada Otning ega bo‘lib kelishini ko‘rib chiqamiz. Masalan. *오늘이 제 생일입니다*. *Bugun mening tug‘ilgan kunim*. Bu misolda “오늘-bugun” so‘zi “-이 ega kelishigi” bilan kelib, ot vazifasini bajaryapdi.

Sintaktik transpozitsiyada Ravishning hol bo‘lib kelishini ko‘rib chiqamiz. *오늘 갑시다*. *Bugun ketaylik*. “오늘” so‘zi hech qanday kelishik yoki qo‘shimchasiz fe‘lning oldida kelib, harakatning vaqtini bildirmoqda va hol vazifasida kelyapdi. Lug‘aviy ma‘no o‘zgarmagan, lekin sintaktik pozitsiya otdan ravishga ko‘chgan.

Miqdor so‘zlarida transpozitsiya hodisasining namoyon bo‘lishi quyidagicha.

Birlamchi vazifada Sonning sifat bo‘lib kelishini ko‘rib chiqamiz. Masalan. *사람 다섯 명*. *Besh kishi*. Bu jumlada “다섯 -besh, miqdor bildiruvchi so‘z vazifasida kelgan.

Sintaktik transpozitsiyada sonning ot vazifasida kelishini ko‘rib chiqamiz. *다섯에 둘을 더하면 일곱입니다*. *Beshga ikkini qo‘shsak, yetti bo‘ladi*. Bu jumlada “besh” va “ikki” sonlari kelishik qo‘shimchalari (-에 va -을)ni olib, Substantivatsiya hodisasi ro‘y bergan.

O‘zbek tilida sintaktik transpozitsiya ko‘proq atributiv-predikativ munosabatlar doirasida ot va sifat so‘z turkumlarida sodir bo‘lsa, koreys tilida u ko‘proq nominal-adverbial ya‘ni ot va ravish turkumlarida hamda miqdor bildiruvchi so‘zlar tizimida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Ikkala tilda ham bu hodisa tilning tejamkorlik tamoyiliga asoslanadi. Yangi so‘z yasamasdan, mavjud leksik birlikning sintaktik valentligini kengaytirish orqali yangi ma‘no qirralari ifodalanadi.

2. Morfologik transpozitsiya: So‘zning bir turkumdan ikkinchi turkumga to‘liq o‘tishi (konversiya yoki derivatsiya orqali).

Koreys tilida bu jarayon 품사의 통용 – so‘z turkumlarining umumiy qo‘llanilishi deb atalsa, o‘zbek tilshunosligida ko‘proq “so‘z turkumlarining ko‘chishi” ya’ni substantivatsiya, adyektivatsiya terminlari bilan yuritiladi.

Koreys tilida transpozitsiya hodisasi. Koreys tili o‘ta boy affiksatsiya tizimiga ega bo‘lib, fe’llarni otga yoki sifatga aylantirish (nominalizatsiya va adnominalizatsiya) jarayoni transpozitsiyaning asosiy o‘zagini tashkil etadi.

2.1. Substantivatsiya - Otlashish

Koreys tilida maxsus qo‘shimchalar orqali otlashadi	fe’l va sifatlar	tarjimasi	fe’l va sifatlar tuslangan shakli	tarjimasi
-기:	쓰다	yozmoq	쓰기	yozish
-□/음:	죽다	o‘lmoq	죽음	o‘lim

Misol: 그 남자의 죽음은 슬펏습니다. U kishining o‘limi g‘amli edi. Bu jumlada fe’l o‘zining harakat ma’nosini saqlagan holda subyekt vazifasida kelib, ot turkumiga ko‘chgan.

2.2. Adyektivatsiya -Sifatlashish

Koreys tilida sifat turkumi mustaqil ravishda gapda aniqlovchi bo‘lib kela olmaydi, u albatta sifatdosh shaklidagina ko‘cha oladi.

- -ㄴ/은 : 예쁘다 -chiroyli bo‘lmoq → 예쁜 꽃 - chiroyli gul.

Bu misolda “예쁘다-chiroyli bo‘lmoq” (predikativ) transpozitsiya natijasida “예쁜-chiroyli” (atributiv) shakliga o‘tgan.

3. O‘zbek tilida transpozitsiya hodisasi asosan funksional-semantik xarakterga ega bo‘ladi.

3.1. Substantivatsiya hodisasida sifat, son, olmosh va sifatdoshlarning ot turkumiga xos grammatik ko‘rsatkichlarni (kelishik, egalik, ko‘plik) qabul qilib, ot vazifasida kelishini misollarda ko‘rib chiqamiz.

Misol:

O‘zbekcha: Yaxshi oshar, yomon qachar.

Koreyscha: 착한 사람은 밥을 먹고, 나쁜 사람은 도망간다.

O‘zbek tilida “yaxshi” (sifat) hech qanday qo‘shimchasiz otlashgan bo‘lsa, koreys tilida bu ko‘pincha “사람” (kishi) so‘zi bilan yoki -(으)ㄴ 것 konstruksiyasi orqali ifodalanadi.

3.2. Adverbiatsiya -Ravishlashishda sifatlarning fe’l oldidan kelib, harakatning belgisini bildirishi bilan amalga oshadi. Tez (sifat) → Tez yurmoq (ravish).

Koreyscha: *빨리 걷다*. Bu misolda *빠르다* -band bo‘lmoq/tez bo‘lmoq o‘zagi transpozitsiyaga uchragan.

Koreys va o‘zbek tillaridagi transpozitsiya jarayonlarini solishtirganda quyidagi qonuniyatlar ko‘zga tashlanadi:

Xususiyat	Koreys tili	O‘zbek tili
Asosiy usul	Morfologik (affiksatsiya kuchli)	Funksional-semantik va morfologik
Otlashish	-기, -고-(으)ㄴ 것 kabilar shart	Kontekstual
Sifatlashish	Sifatdosh shakli orqali	Sifat o‘z holicha aniqlovchi bo‘ladi
Agglyutinatsiya	Yuqori darajada	Yuqori darajada

Sintaktik misol: *먹기가 힘들어요*. Yeyish qiyin. Bu misolda har ikkala tilda ham -기 va -ish affikslari fe’lni ot turkumiga ko‘chirmoqda. Biroq, o‘zbek tilida “Yaxshilar ko‘p” deganda “yaxshi” so‘zi affiksiz otlashsa, koreys tilida “좋은 사람들” sifatdosh shakli ko‘rinishida morfologik o‘zgarishi majburiydir.

Transpozitsiya jarayonida so‘zlarning semantik ko‘lami kengayadi. Masalan, koreys tilidagi *봄* – bahor so‘zi aslida “보다 – ko‘rmoq” fe’lidan kelib chiqqan ya’ni ko‘riladigan go‘zallik ma’nosida. O‘zbek tilida ham *o‘tim* (savdo) so‘zi “o‘tmoq” fe’lining substantivatsiyalashgan shaklidir. Bu tillarning o‘xshash tafakkur tarzidan dalolat beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, koreys tili transpozitsiya jarayonida morfologik markirovka (belgilanganlik) darajasi yuqori bo‘lgan tildir. Ya’ni, bir turkumdan ikkinchisiga o‘tish uchun maxsus "ko‘prik" vazifasini bajaruvchi affikslar talab etiladi.

O‘zbek tilida esa konversiya (shakliy o‘zgarishsiz ko‘chish) hodisasi keng rivojlangan. Bu o‘zbek tili grammatikasining sintaktik moslashuvchanligi yuqori ekanligidan dalolat beradi. Koreys tilshunosligidagi “*품사의 통용*” tushunchasi o‘zbek tilidagi “so‘z turkumlarining funksional ko‘chishi” tushunchasi bilan nazariy jihatdan mos keladi, biroq amaliy qo‘llanishda koreys tilida affiksial derivatsiya ustuvordir.

Transpozitsiya jarayonida so‘zlarning valentlik imkoniyatlari o‘zgaradi. Masalan, otlashgan sifat o‘zidan keyin kelishik qo‘shimchalarini qabul qilish xususiyatiga ega bo‘ladi, bu esa agglyutinativ tillarning dinamik tabiatini isbotlaydi.

XULOSA. Koreys va o‘zbek tillari agglyutinatib tabiatiga ko‘ra transpozitsiya uchun keng imkoniyatlarga ega. O‘zbek tilida substantivatsiya jarayonida konversiya (qo‘shimchasiz ko‘chish) yetakchi o‘rin tutsa, koreys tilida bu jarayon majburiy morfologik ko‘rsatkichlar bilan chegaralangan. Koreys tilidagi sifat-fe‘llar tizimi o‘zbek tilidagi sifatlardan farqli o‘laroq, har doim transpozitsion bosqichdan o‘tgandan keyingina atributiv vazifani bajaradi. Mazkur tadqiqot natijalari ikki til o‘rtasidagi lingvistik tafovutlarni anglash va mashina tarjimai algoritmlarini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Bally Sh. *Общая лингвистика и французская Лингвистика.* - Париж: Берн, 1932. – С. 116-121.(Bally Sh. *General Linguistics and French Linguistics.* - Paris: Bern, 1932. - P. 116-121.)
2. Теньер Л. *Элементы структурного синтаксиса.* - Париж: Клиниксик, 1959. – С. 364-368.(Tenier L. *Elements of structural syntax.* - Paris: Clinic, 1959. - P. 364-368.)
3. Sayfullayeva R. va boshqalar. *Hozirgi o‘zbek adabiy tili.* – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. – 165-172-bb.(Sayfullayeva R. et al. *The current Uzbek literary language.* – Tashkent: Science and Technology, 2010. – pp. 165-172)
4. Lee Ik-seop, Sang-oak Lee, Chae Wan. *The Korean Language.* – Seoul: National Academy of the Korean Language, 2000. – pp. 144-148.
5. Nematov H., Sayfullayeva R. *O‘zbek tili struktur sintaksisi.* – Toshkent: Universitet, 1999. – 42-45-bb.(Nematov H., Sayfullayeva R. *Structural syntax of the Uzbek language.* – Tashkent: University, 1999. – pp. 42-45)
4. Nam Ki-shim, Ko Young-keun. *Standard Korean Grammar* (Pyojun Gugeo Munbeopron).– Seoul: Top Publishing, 2011. – pp. 215-218.
6. Choi Hyun-bae. *Our Grammar* (Uri Malbon). – Seoul: Jungeumsa, 1971. (Koreys tilidagi klassik manba).
7. G‘ulomov A. *O‘zbek tilida so‘z yasash yo‘llari.*– Toshkent: Fan, 1954. – 88-92 bb.(Gulyamov A. *Ways of word formation in Uzbek.*– Tashkent: Science, 1954. – pp. 88-92.)
8. Sohn Ho-min. *The Korean Language.* – Cambridge University Press, 1999. – pp. 312-315.